

Aktuálne problémy medziliterárnych vzťahov v staršej slovenskej literatúre

ZUZANA KÁKOŠOVÁ (BRATISLAVA)

S českou kultúrou a literatúrou máme spoločnú nielen 70-ročnú históriu spoločného štátu, ale naša spoločná kultúrna i užšie literárna minulosť je oveľa staršia a siaha až kdesi do obdobia Veľkej Moravy. Sú v nej obdobia tesnejšieho, ale aj voľnejšieho spolužitia a myslím si, že aj dnes táto symbióza nadobúda svoju špecifickú tvár: české knihy sa úplne bežne na Slovensku nielen predávajú, ale aj kupujú, a čo je najdôležitejšie, aj hojne čítajú. V Čechách je situácia iná. Slovenská literatúra tu funguje ako každá iná „cudzia“ literatúra, ergo knihy sa prekladajú do češtiny a až potom majú šancu u českého čitateľa.

V staršej literatúre je viacero oblastí, v ktorých sa pociťuje potreba zaradiť literatúru slovenskej proveniencie do českého, slovanského alebo širšie stredoeurópskeho kontextu.

V období stredoveku je to široká problematika legendistiky, kde sú to vzťahy skôr typologické v rámci žánru, ale aj iné. Napríklad medzi legendami, ktoré sa nachádzajú zapísané v kódexoch z územia terajšieho Slovenska, nájdeme početnú skupinu českých legiend o sv. Václavovi, sv. Ludmíle, sv. Prokopovi a iných.¹ Pri charakteristike viacerých stredovekých žánrov si výdatne pomáhame pamiatkami českej proveniencie či už máme doklady o ich recepcii na našom území (duchovná pieseň)², alebo nie (vagantská, česky „žakovská“ poézia)³. Aj na počiatku vývinu dôležitého renesančno-barokového žánru historickej piesne máme doklady o pôsobení staršej českej piesne *O nešťastne bitvie a porážce Uhrúo od národu tureckého učiněné a o smrti velmi smutné a žalostivé slavne paměti krále Ludvíka Jeho Milosti* na najstaší zachovaný variant historickej piesne *O bitve mohačské*.⁴ V renesančnom období zaznamenávame tiež pokusy o skúmanie typologickej príbuznosti jednotlivých žánrov a typov literatúry

¹ MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: SPN 1977, s. 175 a 275.

² MINÁRIK, Jozef: c. d., s. 185.

³ Tamže, s. 191–195.

⁴ BRTÁŇ, Rudo: *Historické spevy a piesne*. Bratislava: Tatran 1978, s. 218 – 219.

(latinskej i nelatinskej).⁵ Isto by tu boli zaujímavé aj širšie vzťahy slovan-
ské či európske. V tejto súvislosti treba pripomenúť najmä práce o medzi-
literárnosti profesora Pavla Koprdu, na ktoré treba už len nadviazať. Vý-
klad o renesančnej dráme by som obmedzila len na suché konštatovanie,
že na našom území vlastne iná dráma ako reformačná školská dráma hu-
manistov (latinská alebo nemecká) neexistovala, keby tu neboli Pavel
Kyrmezer a Juraj Tesák Mošovský.

Momentálne sa prejavuje silný záujem o spracovanie tureckej tematiky
v literatúre, ktorá siaha od stredovekých kroník až po umeleckú literatúru
19. storočia. Prvými lastovičkami sú práce zahraničných bádateľov prí-
padne diplomové práce⁶, keďže na Slovensku tejto problematike venovali
svoju pozornosť takmer výlučne len historici.⁷ Môžeme českým kolegom
len závidieť rozsiahlu monografiu Tomáša Rataja *České země ve stínu
půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*.⁸

V období **baroka** je takouto „spoločnou“ problematika katolíckych
kancionálov, najmä ešte stále uspokojivo nevyriešená otázka pôvodnosti
a zdrojov prvého katolíckeho tlačeného spevníka Cantus Catholici. Vý-
znamné práce na túto tému publikuje Gizela Gáfriková, Pavol Ruščin
a najmä množstvo teológov a muzikológov zo Slovenska, ale i zo zahra-
ňia (Nemecko, Rakúsko).⁹ Aj v evanjelickej duchovnej poézii ešte stále nie
je uspokojivo preskúmaná oblasť literárnych, poetických vzťahov s českou
a v širšom kontexte aj nemeckou duchovnou poéziou. Rovnako chýba fak-
similné i kritické vydanie pôvodnej Cithary i jej ďalších, najmä výz-
namných vydaní (1684 a pod.), či Cantus Catholici i ostatnej duchovnej
lyriky evanjelickej i katolíckej. Duchovnú lyriku evanjelických exulantov,
ktorí pôsobili aj na území Slovenska, vydávajú českí editori.

Ďalšou oblasťou je dobová poetika v 16.-19. storočí, reflexia poetolo-
gických názorov a koncepcií, ktoré našli ohlas na Slovensku a prichádzali
nielen z Nemecka či Talianska, ale aj z českých krajín. Málo sa vie
o vplyve poetiky a gramatiky Jana Václava Rosu Čechofečnosť cez poeti-

⁵ Pravidelne sa takto orientované príspevky objavujú v konferenčných zborníkoch
Masarykovej univerzity v Brne zaradených do edičnej série Brněnské texty
o slovakistice.

⁶ Charles Sabatos, štipendista Fullbrightovej nadácie z USA a rozpracovaná dip-
lomová práca na FF UK.

⁷ Podrobný prehľad literatúry zaoberajúcej sa tureckou problematikou sa nachádza
v *Dejinách Slovenska II*. Bratislava: Veda 1987 s. 142–148.

⁸ RATAJ, Tomáš: *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké
literatuře z českých zemí*. Praha: Scriptorium 2002.

⁹ Zborník o Cantus catholici.

ku (metriku) Juraja Petrmanna tiež Čechofečnosť na terminológiu a poetiku (metriku) Jána Hollého.

Ja sa vo svojom príspevku sústredím najmä na problematiku humanizmu a humanistickej literatúry 16. storočia. Tu máme možno najväčšie rezervy, pritom vzťahy v období humanizmu (z neho najmä v 16. storočí) boli veľmi intenzívne nielen s Čechami¹⁰, ale napríklad aj s Poľskom.¹¹ Martin Rakovský patril istý čas do humanistického básnického krúžku Jána staršieho z Hodějova. Vznikla v tomto úzkom kontexte skupinová poetika, existovalo niečo také? To sú otázky, na ktoré treba hľadať odpovede. Isto obmedzený priestor príspevku na konferencii nedovoľuje ich vyriešiť, ale pokúsime sa aspoň naznačiť isté východiská a smerovanie budúcich riešení.

V centre záujmu v tomto príspevku bude teda problematika literárneho humanizmu a skúmanie jeho stylistickej a literárnej jednoty. Mám na mysli najmä rozbiehajúci sa projekt „*Latinská humanistická poézia 16. storočia a jej miesto v dejinách slovenskej literatúry*“, v ktorom chcem podať jej obraz v kontexte slovenskej, ale aj európskej literatúry (nevynímajúc českú literatúru) na úrovni súčasných umelecko-historických poznatkov. Súčasťou tohto projektu bude jednak literárnoestetická interpretácia diel najvýznamnejších humanistov–básnikov, ale aj ďalších autorov, ktorých literárne diela majú relevantnú dôležitosť, ale zatiaľ sú spracované prevažne prekladateľsky a filologicky, nie interpretačne, prípadne nie sú preložené a spracované vôbec (Ján Sambucus, Juraj Purkircher, Ján Bocatius, Ján Filický, Daniel Basilius, Vavrinec Benedikt Nedožerský a ďalší). Mojm cieľom bude vytvorenie modelu latinskej humanistickej poézie, čo by mohlo tiež perspektívne pomôcť pri interpretácii predromantickej poézie intelektuálneho charakteru. Mojm konečným cieľom je napísanie monografie o latinskej humanistickej poézii, ktorá by sa zamerala najmä na interpretáciu jej prínosu do vývinu poézie v starších historických obdobiach.

Problematike literárneho humanizmu sa v našej literárnej vede okrem literárnych historikov venovali a venujú hlavne klasickí filológovia. Niektorých autorov humanistov máme spracovaných pomerne podrobne, čo sa dotýka biografie, prekladu ich diela do slovenčiny, prípadne analytických

¹⁰ KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Humanisti 16. storočia ako širšie kultúrne a literárne spoločenstvo*. In: Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svet. Brněnské texty k slovákistice VI. Brno: Masarykova univerzita 2004, s. 41–54.

¹¹ KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Humanistický básnik Juraj Koppay v českom literárnom kontexte*. In: Česko-slovenská vzájemnosť a nevzájemnosť. Brno: Masarykova univerzita 2000, s. 62–75.

sond do ich vzťahov k antickej prípadne stredovekej alebo súdobej humanistickej literatúre (Martin Rakovský). Literárny humanizmus je doteraz spracovaný v podobe jednotlivých autorov, prípadne cez komparatívne štúdie niekoľkých autorov. Ojedinelé sú štúdie, ktoré sa venujú kontextom humanistických literárnych textov (český, nemecký, poľský). Čiastočne máme spracovanú humanistickú literárnu teóriu, konkrétne metriku.¹² Existujú však autori a celé časové úseky, ktoré poznáme len v podobe bibliografických údajov. Tento projekt predstavuje relatívne nové spracovanie problematiky, ktoré síce bude stavať na prevažne klasicko-filologických východiskách, ktoré sa pri skúmaní literárneho humanizmu nedajú obísť, ale zameria sa predovšetkým na skúmanie, analýzu a následnú interpretáciu latinských diel nášho humanizmu ako diel s literárnou a estetickou, ale aj vývinovou hodnotou. Cieľom a prínosom by mal byť aj pohľad na humanistickú poéziu 16. storočia ako na relatívne kompaktný celok literárnych textov so svojskou a osobitou poetikou, stanovenie parametrov spoločného humanistického spôsobu písania ako typu písania vôbec. Chcela by som dosiahnuť, aby konštatovania pri posthumanistických autoroch intelektuáloch, že ich ovplyvnil nejakým spôsobom humanizmus, dostali konkrétne kontúry. Toto si vyžiada opätovné prečítanie a interpretáciu korpusu preložených diel latinskej humanistickej poézie, preklad a interpretáciu diel latinskej humanistickej poézie doteraz nepreložených a prečítanie a interpretáciu diel zahraničných humanistov (prevažne v latinčine) – minimálne českých, prípadne iných.

Humanisti boli skôr praktikmi literárnej tvorby, ako tvorcami estetických koncepcií, aj ich vyjadrenia k chápaniu estetického v literárnej tvorbe, menovito poézie, sú skôr ojedinelé. Kľúčovými miestami sú pre takéto vyjadrenia najmä úvody k básnickým dielam, zriedkavejšie sú priame vyjadrenia v básnickej tvorbe. Estetika humanistov je preto odvodzovaná z ich diel inej ako teoretickej povahy. O kritériách hodnotenia básnických diel sa tiež dozvedáme nepriamo, predovšetkým z tzv. rekomendačných básní iných autorov, či z oslavných básní rôzneho druhu. Ich charakter však silne poznačil aj vypovedaciu hodnotu. Nie sú obrazom konkrétneho diela, skôr predstavujú ideálne postuláty, ako má dielo vyzerat' alebo pôsobiť.

Ako prvým sa budem zaoberať Martinom Rakovským (1535-1579), ktorý je centrálnou postavou nášho latinského humanizmu. Tento autor

¹² ŠKOVIERA, Daniel: *Bardejovčan Valentin Ecchius a jeho učebnica Ars versificandi. Príspevok k dejinám latinskej humanistickej literatúry na Slovensku*. Bratislava: Stimul 2002.

rozsiahlych skladieb filozoficko-spoločenského zamerania i množstva príležitostných básní je považovaný aj za vrcholný básnický zjav nášho i stredoeurópskeho humanizmu. Aj jeho vlastné sebahodnotenie je vysoké, keď v úvode ku skladbe *De magistratu politico* (O svetskej vrchnosti, 1574), píše, že svojimi dielami má „zachraňovať povest“ Uhrov: „...najmä domácim Uhrom môj spis nebude robiť hanbu, pretože aj cudzinci spoznajú, že Uhrovia nie sú celkom bez poézie (ako sa väčšinou o nich nazdávajú)...“¹³ V úvode k prvej knihe tej istej skladby *Euterpé* vyslovuje pranie s estetickou dimenziou nepísať len múdro, ale aj krásne: „nech mi do veršov prenikne *Grácia* s ružovou nohou, aby mi všetko, čo zbasním, ozajstnú robilo česť.“¹⁴ Klasickú vážnosť a dokonalosť Rakovského veršov oceňuje aj Peter Baroš (rektor školy v Trenčíne) v rekomandačnej básni k spomínanej skladbe *De magistratu politico*: „O koľko lepšie je čítať vážne básnické skladby, básne, čo opisujú veľkú a vznešenú vec! Pretože takouto básňou je, vznešený Rakovský, báseň, v ktorej o kráľoch píšeš, o dobrých vlastnostiach ich, právom hodno ju čítať a hodno ju naozaj chváliť, veď len znamenité veci sa nachodia v nej.“¹⁵ Cenné informácie o dobovom hodnotení básnika nachádzame aj v epicédiách, ktoré nemuseli byť vždy výrazom len konvenčnej chvály a kladného hodnotenia. Rakovského veršom sa v nich neprpisuje len v podstate klasická dokonalosť, ale aj krása („*pulcherrima carmina... scripsit. Urbem descripsit pulchro quoque carmine Lunam.*“),¹⁶ ale hlavné Rakovského diela, verše, dostanú od Jána Kolesa v *Epicédiu na smrť vznešeného a cteného muža pána magistra Martina Rakovského z Rakova panónskeho básnika a rečníka* prívlastok „divina poemata“ (vznešené básnické skladby v Okálovom preklade).¹⁷

Pre Rakovského diela sú teda typické znaky humanistickej estetiky: harmónia, primeranosť, výrazová korektnosť, rozmanitosť, exemplifikácia, idealizácia, komplexnosť pohľadu a zobrazenia, kontrast (nazvala som ho v jednej štúdií „metóda svetla a tieňa“). Je vo svojej literárnej praxi predstaviteľom „klasického humanizmu“, jeho klasickej estetiky. Komplexnosť napríklad u Rakovského znamená pohľad na predmet z viacerých hľadísk, vysporiadanie sa s témou na viackrát, vytváranie celých cyklov alebo strapcov textov, ktoré sú spojené témou. Aj vo veľkej skladbe cíti

¹³ RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava: Veda 1974, s. 251.

¹⁴ Tamže, s. 257.

¹⁵ Tamže, s. 254.

¹⁶ Tamže, s. 366.

¹⁷ Tamže, s. 366.

potrebu motív spracovať dôkladne, pridávať nový a nový aspekt. Idealizácia, ktorá bola u časti humanistov, ku ktorým patrili aj Rakovský, programovou, má aj estetické dôsledky. Text je málo expresívny, je výrazovo korektný až uhladený, dominuje tu ďalšia už filozoficko-estetická vlastnosť, a to primeranosť. V snahe o vyváženosť a proporčnosť svojich rozsiahlych diel do základného opisného postupu vkladá Rakovský predovšetkým exemplum, ktorým často aj epicky oživuje text.

Rakovský ako študent pražskej akadémie sa stal členom básnického krúžku Jana staršieho z Hodějova. Je preto do istej miery oprávnený predpoklad, že na jeho básnický profil malo vplyv aj toto prostredie. On sám napísal množstvo básní venovaných českým humanistom, s ktorými prišiel do styku práve v rámci tohto krúžku. Do zborníka *Farragines* (Drobnosti, v Prahe 1651–1652) vydávaného týmto krúžkom prispel napríklad rozsiahlou svadobnou básňou (epithalamiom) samotnému Janovi staršiemu z Hodějova, ďalej básňou *O Fénixovi* a prispel aj do *Knihy falécii* (t. j. do básní zložených faléckym hendekasylabom).¹⁸ Rozsiahle a detailné výskumy dotýkajúce sa Rakovského životopisu a jeho pobytu v Čechách i podrobnej analýzy jeho diela urobil profesor Miloslav Okál a publikoval ich vo svojej impozantnej dvojdielnej monografii.¹⁹ So sebe vlastnou precíznosťou a dôslednosťou mapuje každý známy či zistiteľný krok Martina Rakovského v Čechách medzi rokmi 1556 a 1559 s tým, že v lete roku 1558 sa vo Wittenbergu podrobil magisterskej skúške a dosiahol hodnosť magistra. V Čechách pôsobil najskôr v Prahe, potom v Lounoch, v Žatci a späť v Lounoch. Okál je však nútený konštatovať, že „nemáme podrobnejšie správy o odchode Martina Rakovského z Čiech a o jeho návrate na Slovensko“²⁰ Ďalej píše, že „nevieme, či Martin Rakovský prišiel do Bratislavy priasmo z Čiech, alebo či navštívil najprv rodný Turiec...“²¹ Udialo sa tak niekde na prelome rokov 1559/1560. V máji 1559 je ešte datovaná v lounskom archíve odmena za báseň *Descriptio urbis Lunae Boiemicae* (vyšla podľa datovania predhovoru v máji alebo v prvej polovici roka 1558).

V Prahe sa dostal Rakovský do Hodějovského krúžku, v ktorom bola sústredená vtedajšia elita českého latinského básnicstva na čele s Matúšom Kolínom. Prostredníctvom neho nadviazal styky s profesormi pražskej univerzity, rektorom Janom Hortensiom, dekanom filozofickej

¹⁸ RAKOVSKÝ, Martin: c. d., s. 233 – 242.

¹⁹ OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I. - II.* Martin, Matica slovenská 1979, 1983.

²⁰ OKÁL, Miloslav, c. d. I., s. 59.

²¹ Tamže, s. 59.

fakulty Jakubom Codicillom, s významnými činiteľmi vtedajšieho politického života (prokurátor, hajtman severných Čiech, konšel Starého mesta pražského, kráľovský sudca, senátor Nového mesta pražského, ale aj ďalší básnici ako Martin Kuthen zo Sprinsberku). V tom je podobný Sambucovi, že medzi nimi nájdeme ľudí rôznych vyznaní a náboženskej orientácie: „*Pri voľbe priateľov a priaznivcov Rakovský nebral zreteľ ani na ich náboženské presvedčenie, ani na ich politický postoj, ani na ich prípadný zlý vzájomný vzťah*“.²² Štrnástim z nich venoval po básni vo svojej zbierke *Elégie a epigramy (Elegiae et Epigrammata, Praha 1556)*. Rekomandačnú báseň mu napísal Matúš Collinus, profesor gréčtiny na pražskej univerzite a jeden z najvýznamnejších humanistických básnikov v polovici 16. storočia a ako ho nazýva Okál „*duša Hodějovského literárneho krúžku*“.²³ Oslavná báseň jemu venovaná je príznačne v gréčtine. Janovi staršiemu z Hodějova venoval okrem spomínanej svadobnej básne aj báseň v zbierke *Elégie a epigramy*. Je na začiatku zbierky (je to v poradí druhý Rakovského text, prvý je venovaný „*Vznešenému pánovi Jurajovi Ursinovi z Vladoře, verejnému prokurátorovi v Prahe*“) a je to typické enkomium, oslavná báseň. Napriek silnej hyperbolickosti si uvedomujem, že tento muž mal na Rakovského reálne veľký vplyv. V básni Rakovský vyzdvihuje jeho zásluhy o „*naše múzy*“ a v duchu konvencie mu praje: „*jedine tvoja sláva zostane na večný vek*.“ (verš 44). Výskum Rakovského štýlu písania, ako sa formoval a rodil, bude predmetom môjho aktuálneho skúmania a postupne by som chcela dospieť (po analýze ďalších autorov) k typológii písania v starších literárnych obdobiach, menovito v období latinského humanizmu.²⁴

Literatúra

KOPECKÝ, Milan: *Český humanismus*. Praha: Melantrich 1988.

MINÁRIK, Jozef: *Renesančná literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: SPN 1984.

MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: SPN 1977.

²² OKÁL, Miloslav, c. d., s. 52.

²³ RAKOVSKÝ, Martin: c. d., s. 63.

²⁴ Tento príspevok vznikol ako súčasť grantu VEGA 1/2246/05 *Teoretické myslenie o literatúre v 18. a 19. storočí* a grantu VEGA 1/3705/06 *Latinská humanistická poézia 16. storočia a jej miesto v dejinách slovenskej literatúry*.

OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského. I-II.* Martin: Matica slovenská 1979, 1983.

RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zbrané spisy.* Bratislava: Veda 1974.

Renesanční poesie. Praha: Academia 1975.

TRUHLÁŘ, A. – HRDINA, K. – HEJNIC, J. – MARTÍNEK, J.: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. 1-5.* Praha: Academia 1966.